

FRÉDÉRIC
LENOIR

HOE WE DE
WERELD KUNNEN
GENEZEN

UITGEVERIJ TEN HAVE

Frédéric Lenoir

HOE WE DE WERELD KUNNEN GENEZEN

Vertaald door Toon Dohmen

Uitgeverij
Ten Have

Inhoud

Voorwoord	9
-----------	---

I – EEN WERELD DIE TEN ONDER GAAT 13

1. Ongekende veranderingen	15
Leegloop van het platteland en verstedelijking	16
Snelheid als doel	18
Bevolkingsgroei en vergrijzing	20
Digitale globalisering	22
Economische en financiële globalisering	25
Globalisering van de mensenrechten	28
2. Mensheid op een keerpunt	32
Snellere tijden, krimpende afstanden	33
De neolithische revolutie	38
De revolutie van het denken	44
Een nieuw keerpunt	46
Ondergang van het Westen?	48
3. Ziektesymptomen	52
Milieucrisis	52
Landbouwcrisis	59
Economische en financiële crisis	61
Politieke crisis	64
Lichamelijke en psychische klachten	70
4. Een andere logica	75
Systeemcrisis	75

Onmogelijke vlucht vooruit	78
Onmogelijke vlucht achteruit	79
Revolutionaire bewustwording	87

II – BEGIN VAN HERSTEL 89

1. Genezen vroeger en nu	91
In dienst van de aarde	91
In dienst van de mensheid	100
In dienst van de mens	116
2. Hoe we universele waarden kunnen herontdekken	128
Waarheid	129
Gerechtigheid	135
Respect voor de ander	142
Vrijheid	145
Liefde	153
Schoonheid	162
Mensenrechten, universeel of niet?	166
Genealogie van de vrijheid	174
Kiezen of delen?	178
3. Hoe we de wereld kunnen hertoveren	181
Nee tegen de kwantificering van het leven	185
Van 'tegencultuur' naar andersglobalisten	189
Wetenschappelijke revolutie	191
4. Verander de wereld, begin bij jezelf	202
Innerlijke revolutie	202
Heruitvinding van het individualisme	218
Noodzakelijk nieuw evenwicht	221
Besluit	229
Dankwoord	233
Noten	235

I

EEN WERELD DIE TEN
ONDER GAAT

Ongekende veranderingen

‘Vroeger was het beter!’ Deze uitroep is van alle tijden. Waarschijnlijk is er nog nooit een generatie geweest die niet dacht dat ze ingrijpende veranderingen meemaakte. De wereld is voortdurend in beweging. Toch zien we de laatste twee eeuwen, of zelfs misschien pas de laatste decennia, vergaande veranderingen plaatsvinden, op een schaal die in de geschiedenis van de mensheid ongekend is. Het is niet overdreven te stellen dat de wereld van onze overgrootouders en onze huidige wereld méér van elkaar verschillen dan hun wereld (begin twintigste eeuw) en de Oudheid. De ingrijpende veranderingen zijn voor het grootste deel het gevolg van een technische revolutie die haar weerga niet kent. Sommige veranderingen, zoals de verstedelijking, zijn voortgekomen uit eeuwenoude processen die plotseling in een stroomversnelling zijn geraakt. Andere zijn eerder onverwacht ontstaan, denk maar aan de digitale globalisering. Ze hebben niet alleen met elkaar gemeen dat ze het gevolg zijn van een opeenvolging van technologische ontdekkingen, ze plaatsen de mensheid ook voor een radicaal nieuwe situatie. We zullen zien welke uitdagingen, antropologische omwentelingen en soms ook vitale kwesties die ingrijpende veranderingen met zich meebrengen. Maar laten we eerst de belangrijkste omwentelingen op een rij zetten, de veranderingen van historische betekenis, die de geschiedenis van de mensheid ook na honderdduizenden jaren nog een nieuwe draai kunnen geven.*

* Lezers die dit historisch overzicht al paraat hebben, kunnen dit hoofdstuk vluchtig doornemen, of meteen doorbladeren naar het volgende.

Leegloop van het platteland en verstedelijking

In het jaar 1800 woonde een kleine drie procent van alle mensen in de stad. Afgezien van de politieke, sociale, culturele en religieuze elites, de mensen die daaromheen draaiden en een handvol koopmannen en dienstverleners, leefde het overgrote deel van de wereldbevolking op het platteland. Daar konden de mensen door middel van de jacht, visserij, veeteelt en landbouw in hun levensonderhoud voorzien. Hun leven volgde het ritme van de seizoenen. Migratie kwam zelden voor. Het overgrote deel van de mensen leefde en stierf in zijn geboortedorp of hooguit enkele tientallen kilometers daarvandaan. Zo gingen de eeuwen voorbij sinds het moment, inmiddels zo'n vijftienduizend jaar geleden, dat de mens zijn nomadische bestaan verruilde voor een bestaan op een vaste woonplaats.

Het proces van verstedelijking versnelde eind achttiende eeuw in Europa als gevolg van de industriële revolutie die vanuit Groot-Brittannië oversloeg naar Frankrijk en Duitsland, waarna ze midden negentiende eeuw de Verenigde Staten bereikte.

In het jaar 1900 woonde vijftien procent van alle mensen in het Westen in de stad. In 1950 was dat aandeel verdubbeld tot dertig procent. De trend zette zich vervolgens exponentieel en wereldwijd door. Zodoende bereikten we in 2008, dus krap twee eeuwen nadat de verstedelijking op gang was gekomen, het punt waarop de balans verschoof: voor het eerst in de geschiedenis woonden er wereldwijd meer mensen in de stad dan op het platteland. In 1900 waren er twaalf steden ter wereld met meer dan een miljoen inwoners. In 1950 waren dat er drieëntachtig, waarvan er twee – New York en Londen – waren uitgegroeid tot zogeheten megalopolissen van meer dan tien miljoen inwoners. Vandaag de dag bestaan er drieëntwintig van dergelijke 'megasteden'.

De verstedelijking van het Zuiden kwam later op gang dan in het Noorden, maar verliep zo mogelijk nog explosiever. Tot begin jaren vijftig woonden de meeste inwoners van de derde wereld nog op het platteland. Door de kolonisatie, diverse oorlogen en burger-

oorlogen, armoede en een groot gebrek aan basisvoorzieningen (scholen, ziekenhuizen enzovoort) trekken nog altijd grote delen van de bevolking naar eindeloos uitdijende steden, die veel te snel groeien om adequate infrastructuur of anderszins toereikende stedelijke voorzieningen te kunnen bieden. Zo is de stadsbevolking in China de afgelopen dertig jaar gegroeid van achttien naar vijftig procent van alle Chinezen, een groei die nog altijd aanhoudt. Sinds het begin van de industriële expansie snakken de Chinese megalopolissen naar menskracht en de Chinese regering moedigt boeren aan hun bedrijf te verruilen voor een bestaan als arbeider of dienstverlener. Telde het land eind jaren veertig zo'n veertig grote steden; inmiddels zijn het er meer dan duizend, waarvan honderd met meer dan een miljoen inwoners. Als tegenwicht en om zijn bevolking te kunnen voeden heeft China gekozen voor een oplossing die misschien vreemd lijkt voor zo'n enorm land: het heeft in diverse arme landen, vooral in Soedan, Tsjaad en Ethiopië, akkerland gekocht of gepacht. Ook verschillende andere landen hebben beslag gelegd op tientallen miljoenen hectare bouwland in gebieden waar nota bene soms hongersnood heerst. De lokale bevolking moest vertrekken en had op haar beurt weinig andere keus dan haar heil te zoeken in de sloppenwijken aan de rand van de grote steden.

Of om even bij Frankrijk te blijven: daar werkte na de Tweede Wereldoorlog nog altijd dertig procent van de bevolking in de landbouw. Tegenwoordig wonen acht van de tien Fransen in de stad en niet meer dan één miljoen van de tweeënzestig miljoen Fransen is nog actief op een van de 514.800 resterende Franse boerenbedrijven. Kleine en middelgrote boeren leggen het daarbij steeds vaker af tegen grote landbouwindustriële conglomeraten. De resterende kleine landbouwers moeten tegelijk de moordende concurrentie zien te overleven van goedkopere producten uit het buitenland, waar de loonkosten beduidend lager liggen. De boeren die het niet meer redten, voegen zich op hun beurt bij de uitdijende rangen van de nieuwe stadsbewoners.

Volgens schattingen zal in 2025 vijftenzestig tot tachtig procent

van de wereldbevolking in de stad wonen. We maken dus een historische verandering mee, waarvan de gevolgen zich nog niet helemaal laten overzien.

Snelheid als doel

De uitvinding van de stoomlocomotief dateert van 1805. Twintig jaar later ging in Engeland de eerste commerciële treindienst van start; de topsnelheid daarvan lag tweemaal zo hoog als de twintig kilometer per uur van de postkoetsen waarop onze voorouders waren aangewezen. De criticasters van het nieuwe vervoermiddel voerden ‘wetenschappelijke bewijzen’ aan dat ieder die zich met een snelheid van meer dan vijftig kilometer per uur voortbewoog gek werd. Twee eeuwen later haalt de nieuwe generatie treinen een snelheid van 360 kilometer per uur; een kleinigheid vergeleken bij de vliegtuigen die ons al met 900 kilometer per uur vervoeren – om nog maar te zwijgen van de Concorde, die een snelheid van 2170 kilometer per uur haalde en het mogelijk maakte vanuit Parijs te vertrekken en in New York aan te komen... vóór het tijdstip van vertrek (lokale tijd).

De aarde is enorm veel kleiner geworden. En dan hebben we het alleen nog maar over de snelheid van het personen- en goederenvervoer! Wie hoeft zich eigenlijk nog fysiek te verplaatsen als je jezelf, dankzij internet, met een videoconferentie in luttele seconden naar de andere kant van de wereld kunt ‘teleporteren’? We hoeven niet meer naar een brievenbus te lopen om een brief te posten, af te wachten tot die de geadresseerde heeft bereikt en die persoon ons antwoordt. Met een enkele muisklik verstuurt je een e-mail, en de zaak is bijna met lichtsnelheid geregeld (informatie reist per glasvezelkabel met een snelheid van 720 miljoen kilometer per uur, wat aardig in de buurt komt van de 1 miljard kilometer per uur waarmee het licht zich verplaatst). Feitelijk hoeven we onze tijd niet meer te verdoen met ons verplaatsen: in een wereld die steeds sneller gaat, maakt de techniek het ons mogelijk de steeds hogere

snelheden bij te benen. Een van de meest treffende voorbeelden biedt de aandelenhandel. Nog niet zo lang geleden werd er gespeculeerd op de beursvloer van het Palais Brongniart in Parijs of de London Stock Exchange, waar de handelaren in levenden lijve rondliepen om aan- en verkoop persoonlijk te regelen. Toen er op die beursvloeren beeldschermen verschenen, werd dat toegejuicht als een grote stap voorwaarts. Inmiddels is de beursvloer in het Palais Brongniart verdwenen (het gebouw is nu een conferentiecentrum) en met de London Stock Exchange bedoelt de insider tegenwoordig de website waar de effectenhandel dag en nacht in real time met verbijsterende snelheid doorgaat. De afhandeling van een complete transactie, dat wil zeggen het te koop aanbieden en verkopen van aandelen, duurt gemiddeld welgeteld... honderd microseconden! Die elektronische speculatie door extreem krachtige computers vormt tegenwoordig de hoofdmoot van alle financiële transacties in de Verenigde Staten en Europa, en levert jaarlijks miljardenwinsten op. En toch duurt zelfs dat minieme tijdsverloop de beurshandelaren nog te lang. Zij dromen van nog snellere glasvezelkabels waarmee ze nog enkele lucratieve duizenden van seconden sneller kunnen handelen.

De snelheid van informatieoverdracht is niet zomaar een beetje toegenomen: die is sinds het begin van de twintigste eeuw met een factor tien miljoen verhoogd! Het telegraaftijdperk is voor goed in de vergetelheid geraakt – net als alle fysieke vormen van informatieoverdracht. Zo'n dertig, veertig jaar geleden was de telex nog oppermachtig. Op elke redactie ratelde het telexapparaat: letter voor letter, woord voor woord zagen de redacteuren het nieuws binnenkomen. Mensen stonden nieuwsgierig bij de machines te wachten... Zouden wij nog net zoveel geduld kunnen opbrengen, wij die al onrustig op onze stoel beginnen te schuiven als internet niet onmiddellijk reageert en die modems van tien jaar oud al als hopeloos traag beschouwen? Machines moeten tegenwoordig sneller functioneren dan ons brein – en de nieuwste modellen doen dat ook. Die maken in recordtijd complexe bere-

keningen waar zelfs de meest begaafde wiskundige meerdere weken voor nodig zou hebben.

Bevolkingsgroei en vergrijzing

Door de razendsnelle technologische ontwikkelingen veranderen ook onze omgeving en ons zorgstelsel ingrijpend. Niet alleen het aantal mensen op aarde, maar ook onze levensverwachting stijgt. Op 31 oktober 2011 telde de aarde officieel voor het eerst meer dan zeven miljard bewoners – een aantal dat met het oog op de ontwikkeling van de wereldbevolking bijna niet te bevatten is. Aan het begin van de achttiende eeuw telde de aarde een kleine 650 miljoen bewoners. Twee eeuwen later, in 1900, was dat aantal gestegen tot 1,6 miljard. Die toename was niet het gevolg van een sterke stijging van het geboortecijfer, maar werd veroorzaakt door de vooruitgang op medisch en hygiënisch gebied, waardoor de kindersterfte sterk afnam. Het waren ontwikkelingen die zich gestaag doorzetten en in oktober 1999 werd de zes miljardste wereldbewoner officieel geteld. Vervolgens duurde het nog maar twaalf jaar totdat in oktober 2011 het volgende miljard kon worden geregistreerd.

Volgens prognoses van de VN uit mei 2011 zal de groei blijven aanhouden, zij het niet op exponentiële wijze. De demografische groei neemt af naarmate landen zich economisch verder ontwikkelen, vooral wanneer het onderwijsniveau en de positie van de vrouw verbeteren. Volgens een ruime schatting zullen er in 2050 op aarde 10,6 miljard mensen rondlopen en zal dat aantal in 2100 oplopen tot 15,8 miljard. Een veel conservatievere – en volgens de meeste demografen onwaarschijnlijker – schatting is dat de wereldbevolking in 2050 zal pieken met 8,1 miljard mensen, waarna een daling inzet tot 6,2 miljard in 2100. De uiteenlopende schattingen zijn deels te verklaren door subtiele verschillen in de wereldwijde vruchtbaarheidscijfers. In de jaren vijftig van de twintigste eeuw bedroeg dat cijfer gemiddeld 5 kinderen per vrouw, vergeleken met 2,5 kind in 2010. Dit cijfer loopt per land uiteen van 0,7 kind per vrouw in Taiwan tot 7 kinde-

ren in Niger. Op dat vlak is de mensheid tegenwoordig verdeeld. Aan de ene kant zijn er de zogeheten rijke landen, waar het vruchtbaarheidscijfer is gedaald tot minder dan 2,1 kind per vrouw, wat niet voldoende is om de generaties geheel te vervangen en dus leidt tot demografische neergang en een dramatische vergrijzing van de bevolking. Aan de andere kant zijn er de landen, vooral in het Zuiden, waar de vruchtbaarheid hoog blijft, zij het in verschillende mate. In een deel van die landen, met name in Afrika, kan dat tussen nu en het jaar 2100 resulteren in een bevolkingsgroei van 250 procent (van 1,2 naar 4,2 miljard mensen).

Hoge mondiale vruchtbaarheid is niet de enige oorzaak van de groei van het aantal wereldbewoners. Er is nog een andere belangrijke factor in het spel: de verlenging van de levensverwachting. Om even bij Frankrijk te blijven: volgens cijfers van het bureau voor de statistiek INED is de gemiddelde levensduur de laatste twee eeuwen verdrievoudigd, van vijftiengintig jaar in 1740 naar boven de tachtig tegenwoordig. Voor de wereldbevolking als geheel geldt volgens de World Health Organization een levensverwachting van gemiddeld 70,5 jaar (76 in de rijke landen, 65 in de arme landen). In het jaar 2100 zal die verwachting naar alle waarschijnlijkheid boven de 81 jaar liggen – althans voor zover de zogeheten welvaartsziekten (kanker, diabetes et cetera) in de rijke landen de trend op middellange termijn niet zullen ombuigen. Dat laatste is het geval in de Verenigde Staten, waar de levensverwachting sinds 2010 met enkele maanden is gedaald.

Vandaag de dag telt de wereld bijna 470 miljoen mensen ouder dan 65 jaar. In 2025 zullen dat er ruim 820 miljoen zijn. Nog maar enkele decennia geleden werden mensen op die leeftijd als bejaard beschouwd. Tegenwoordig is het de vraag wanneer mensen echt bejaard zijn. Zal de grens binnenkort bij honderd jaar liggen? Nog niet zo heel lang geleden was honderd jaar onvoorstelbaar oud – zo spectaculair is de levensverwachting toegenomen. Volgens INED telde Frankrijk in 1900 honderd honderdjarigen. In 2011 waren dat er al 16.269! Voor 2030 zullen het er al vijftigduizend zijn...

en in 2060 mogelijk al tweehonderdduizend. Een groot deel van het medisch onderzoek betreft de processen van veroudering, liever gezegd de pogingen de effecten ervan te vertragen en de levensduur te verlengen. Maandelijks verschijnen er bijna duizend wetenschappelijke artikelen over dat thema. In de genetica zijn op het vlak van verjonging spectaculaire resultaten behaald bij proeven met muizen die het enzym telomerase toegediend kregen. Bij andere experimenten kon de levensduur van bepaalde rondwormen worden verdrievoudigd. Wetenschappers zoeken niet naar een formule voor onsterfelijkheid, maar streven ernaar ons in goede gezondheid ouder te laten worden. Op het vlak van preventie biedt de combinatie van biologie en informatica (met disciplines als bionica, bio-informatica, kunstmatige intelligentie en biocybernetica) zicht op ontdekkingen die nog maar enkele jaren geleden pure science-fiction waren. Zo naderen we met rasse schreden het tijdperk van organische chips die 'fouten' in iemands DNA-profiel kunnen opsporen en een hoge bloeddruk, hartzwakte of dalend insulinepeil kunnen signaleren zodat die persoon tijdig op de hoogte is... of misschien wel meteen diens arts. Voor mobiele telefoons zijn er steeds meer apps beschikbaar die medische informatie leveren en de meetmethoden worden steeds krachtiger. De medische wetenschap van de nabije toekomst zal waarschijnlijk ook werken met 'losse onderdelen', substituuorganen die met behulp van stamcellen op maat worden gemaakt en die de levensduur verder zullen verlengen... tot welke grens? Tot de honderdveertig, volgens sommige schattingen waar nu nog vaak lacherig over wordt gedaan. Maar kreeg de achttiende-eeuwse bioloog en publicist Georges-Louis Leclerc de Buffon zijn tijdgenoten ook niet aan het lachen toen hij beweerde dat mensen in theorie honderd jaar oud konden worden?

Digitale globalisering

Op 11 september 2001 was de wereld getuige van een mediagebeurtenis van de eerste orde. Op die dag kaaptten zelfmoordterro-

risten van Al-Qaida vier vliegtuigen in het Amerikaanse luchtruim en veranderden die in vliegende bommen. De eerste twee vliegtuigen, zo zal iedereen zich herinneren, vlogen met een pauze van achttien minuten te pletter tegen de torens van het World Trade Center in New York. De eerste crash kwam voor de hele wereld als een complete verrassing. Toch ging het nieuws binnen twee, drie minuten de hele wereld over. Het was niet langer nodig om in de buurt van een radio of televisie te zijn; internet liep bij de nieuwsvoorziening voorop. Het nieuws verspreidde zich met lichtsnelheid, waarbij het voortdurend werd aangevuld met sms-berichten, zelfgemaakte foto's en video's. Dat was het moment waarop 'het web' zijn eerste moment van massale overbelasting meemaakte. Ook al waren veel websites onbereikbaar, toch konden miljoenen internetters de explosie van het tweede vliegtuig rechtstreeks meemaken, evenals de reddingsoperaties die vervolgens op gang kwamen. Dankzij de sms'jes die de slachtoffers vanuit de brandende torens verstuurden, konden we de gebeurtenissen zelfs 'van binnenuit' volgen, wat nooit mogelijk was geweest zonder de recente ontwikkelingen in de communicatietechnologie. Mobiele telefoons met ingebouwde camera, de smartphones die je tegenwoordig overal ziet opduiken en natuurlijk internet zorgen ervoor dat de toeschouwers van weleer zelf als nieuwsbron kunnen optreden.

Nog niet zo heel lang geleden deed het wereldnieuws er minstens vierentwintig uur over om ons te bereiken. Want om het nieuws te kunnen 'verslaan' moesten de redacties eerst hun verslaggevers ter plaatse zien te krijgen. Vervolgens moesten die dan hun bronnen raadplegen, hun nieuwsverhaal schrijven en het daarna doorsturen of -bellen om het nieuws te laten afdrukken. Geen enkel medium kon ál het nieuws brengen: voor berichten over specifieke regio's of bedrijfstakken moest je gespecialiseerde media raadplegen – of de lokale pers van een land dat je interesseerde. In 2009 vonden we het volstrekt vanzelfsprekend dat we de volksopstand in Iran konden volgen via video's die door deelnemers aan

de opstand online werden gezet. Zonder die video's zouden we ongetwijfeld niet zo goed over de gebeurtenissen in Iran zijn geïnformeerd. Dan hadden we er waarschijnlijk niet veel meer van meegekregen dan wat we weten van het afschuwelijke bloedbad dat in 1982 in de Syrische stad Hama plaatsvond, waar in enkele dagen twintigduizend burgers op verdenking van het aanzetten tot opstand door de regeringstroepen van Hafiz al-Assad in koelen bloede werden vermoord. Het is verleidelijk die vrijwel vergeten voorbode van de huidige Syrische burgeroorlog te contrasteren met de 'Arabische Lente' van 2011 en andere gebeurtenissen die ook wel tot de '2.0-revoluties' worden gerekend. Dat laatste is een verwijzing naar de voorname rol die mobiele telefoons en sociale media spelen als eigentijdse middelen om het volk te mobiliseren en de internationale publieke opinie te bespelen. Het verschijnsel van digitale globalisering, van overal en meteen digitaal beschikbare informatie, laat zich overigens op velerlei terrein zien. Toen Lady Diana in 1997 om het leven kwam zorgde dat wereldwijd voor grote ophef in de media, net als bij de dood van paus Johannes Paulus II en Michael Jackson. De schokkende beelden van de tsunami die in 2006 over de Aziatische kusten raasde of die in 2011 de Japanse stad Sendai wegvaagde, zorgden ervoor dat de internationale hulp vlot op gang kwam en de miljoenen vanuit de hele wereld toestroomden.

Volgens gegevens van de Internationale Telecommunicatie Unie ITU hebben momenteel meer dan twee miljard mensen toegang tot internet en bezitten vijf miljard mensen een mobiele telefoon. Op Facebook alleen al zijn zeshonderd miljoen mensen actief. We stevenen steeds duidelijker af op de mondiale situatie die socioloog Edgar Morin als volgt beschreef: 'De globalisering van eind twintigste eeuw heeft op het vlak van communicatie, techniek en economie een wereldgemeenschap (*société-monde*) in het leven geroepen. Internet kan worden beschouwd als de eerste weifelende aanzet tot een semikunstmatig zenuwcentrum van die wereldgemeenschap.'¹